

EL CRÈDIT A LLARG TERMINI A BARCELONA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIV: ELS CENSALS MORTS I ELS VIOLARIS

DANIEL RUBIO

MOTIVACIÓ DEL TREBALL

Dues qüestions són a l'origen del nostre estudi sobre els censals morts i els violaris. En primer lloc, la polèmica doctrinal entorn de la seva licitud ens portà a cercar en la documentació notarial dades que il·luminessin des de la pràctica les assercions dels polemistes. En segon lloc, la consideració que ha rebut alternativament el regnat del rei Pere IV com a punt àlgid de l'expansió del segle precedent o com a l'inici de la decadència del segle posterior (polèmica Carrère-Del Treppo) ens ha mogut a tractar de copsar el moment econòmic i abordar el tema de la prosperitat.

L'estudi dels instruments de crèdit a llarg termini ens podia permetre analitzar les dades des d'una perspectiva diferent a l'emprada en aquesta polèmica, basada en l'estudi dels fluxos mercantils, especialment dels marítims, i ens donava l'ocasió de provar d'entendre les raons esgrimides en la polèmica doctrinal i cercar, en l'estructura de censals morts i violaris, les reaccions del mercat creditici a llarg termini i l'ombra de la conjuntura econòmica.

La primera qüestió requeria que ens apropéssim a la història del dret, l'altra ens obligava a utilitzar metodologies de la història econòmica. Així doncs, hem provat de conjuminar totes dues vies per poder tirar endavant aquest projecte.

METODOLOGIA EMPRADA

Es pot definir el censal mort com l'obligació redimible de pagar una pensió anual a una persona i als seus successors en virtut d'un capital rebut per aquell qui la contreu; i el violari, com la constitució del dret a percebre una pensió anual durant una o dues vides mitjançant l'entrega d'un capital o preu. Però la distinció entre censal i censal mort és més subtil i, tanmateix, radical: quan la renda es ven amb un seguit de càrregues feudals, típiques dels contractes de cens (i de cens emfitèutic, com ens aclareix Antoni Mirambell i Abancó), com són la firma, la fadiga, el terç o el foriscapi, llavors és un censal (o censal viu, o renda antiga, segons quina terminologia es vulgui emprar) i si, al contrari, es ven explícitament desvinculada de qualsevol d'aquestes càrregues *in nuda tamen percipione*, llavors ens trobem davant un censal mort o renda nova.

Per estudiar la funció dels censals morts i els violaris, el tipus documental més adient són les vendes mateixes, les creacions, dites de vegades, per bé que de manera impròpia, *encarregaments*. És a partir d'aquests contractes que hem generat la fitxa de treball i hem tractat de reflectir-hi els grups de clàusules més importants per a la concepció i definició de l'instrument de crèdit i la seva funció econòmica i social, defugint l'assimilació automàtica d'aquests a l'emprèstit modern i a les seves estructures i mecanismes. Els altres tipus documentals, que ofereixen molta menys informació, els hem fet encabir com millor hem pogut dins d'aquesta estructura pensada per a les vendes. Les vendes es caracteritzen per una munió extensíssima de clàusules que fan engrossir els documents convertint-los en veritables llençols, si els trobem en pergamí, o en documents que arriben amb facilitat als sis folis, si els trobem en un registre. L'excés de clàusules i la seva reiteració ens han mogut a agrupar-les segons el seu sentit i la proximitat amb què apareixen i, encara així, ens ha obligat a crear més de cinquanta camps a la fitxa de treball. Si haguéssim volgut individualitzar cada clàusula, la fitxa hagués depassat els cent camps i tal profusió hauria enfosquit els resultats i dificultat la interpretació de les dades. És per això que hem cercat un compromís, incorrecte des d'un punt de vista estrictament diplomàtic i opinable des del punt de vista de l'anàlisi històrica, si bé nosaltres defensem la seva utilitat, per radiografiar l'estructura d'aquests contractes i del crèdit a llarg termini.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

La llarga vida dels censals morts i dels violaris com a tipologies documentals, que han arribat fins als nostres dies, ha enteranyinat la visió dels historiadors que, sovint, han confós el que veien en el seu temps amb el que havia estat en el passat. Han estat uns contractes polèmics des de la seva aparició. No cal sinó recordar la polèmica viscuda a mitjan segle XIV entre Bernadí de Puigcercós i Ramon Saera. Malgrat totes les argumentacions a favor, encara els juristes d'època moderna, com ara Mercado, Mieres o González de Cellorigo, no s'havien convençut de les bondats d'aquests tipus de contracte. Seguint aquests autors, molts dels historiadors modernistes han pintat amb negres colors la funcionalitat d'aquests contractes. A aquests problemes s'ha d'afegir la difícil harmonització de la legislació a Espanya, en la qual el dret castellà ha prevalgut sobre la resta. La diferent naturalesa i història dels contractes en aquest regne respecte als de la Corona d'Aragó han provocat una gran confusió a l'hora d'entendre els mecanismes jurídics dels contractes, aclariment que no ha arribat fins a les obres de Juan Manuel Badenas (1996), que ha deconstruït la institució dels censals i els violaris fins arribar a conclusions correctes, i d'Antoni Mirambell i Abancó (1997), que, estudiant l'emfiteusi, es veu forçat a puntualitzar la naturalesa dels censals morts, violaris i vitalicis, entre altres contractes relacionats amb aquesta institució. Tampoc no ha ajudat gaire el prejudici primitivista amb què els historiadors de l'economia, com ara Schumpeter, Grice-Hutchinson o Galbraith, des-

patxen habitualment el període medieval, donant per fet que abans del segle XVI no hi ha matèria per als seus estudis.

La percepció dels censals morts i els violaris com a fórmula mecànica d'ocultació de contractes usuraris, sense cap valor intrínsec, la van defensar B. Bennassar (1960), R. García Cárcel (1976), Bartolomé Clavero (1977) i molts altres autors, sobre tot modernistes, que han seguit aquest criteri.

Per contra, Arturo Corbella (1892), Pietro Germani (1938) o L. Choupin (1955) donen una definició correcta dels contractes de censal mort, si bé és a Arcadi Garcia i Sanz a qui devem haver posat les coses al seu lloc i haver generat la línia d'interpretació correcta, ja que va estudiar monogràficament cada tipus de contracte, entre 1961 i 1977, seguint el tenor documental sense pressuposar mala fe als contractants, línia que arriba fins a Ferran Garcia-Oliver (1997), a través de Josep María Passola (1986) i l'escola valenciana.

A Josep Hernando i Delgado devem, a partir de 1983, l'estudi de la polèmica doctrinal que insereix el problema de la introducció del censal mort i del violari en l'esfera de la introducció del dret comú a Europa i les reaccions enfront el desenvolupament econòmic de la societat medieval dels intel·lectuals escolàstics, reacció que pivotarà en la distinció entre usura (*lucrum*), il·legal, i l'interès (*interesse*), legal. Del seu magisteri i de la influència d'Arcadi Garcia Sanz, la historiografia catalana s'ha beneficiat amb una visió més temperada del fons dels contractes, com ara la que expressen Christian Guilleré (1984) o Josep Fernández i Trabal (1995).

D'entre tots els contractes de crèdit, hem estudiat els censals morts i els violaris, i hem deixat de banda les tipologies de crèdit a curt termini, com ara mútua, comandes o lletres de canvi, i d'altres de mitjà i llarg termini, com ara les cartes de gràcia (de «retrovendendo») i les penyores, perquè no volíem entrar en el mercat immobiliari. No hem pogut deixar de banda, però, els censals (o censals vius), perquè, malgrat que són contractes immobiliaris, les seves connexions formals i terminològiques amb el censal mort ens obligaven a destriar exactament l'un de l'altre.

FONTS CONSULTADES

Hem fet la nostra recerca principalment a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i per cobrir les llacunes de la documentació allà trobades vàrem dirigir les nostres passes cap a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Finalment, cercàrem traces de l'origen dels censals morts a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En aquests arxius hem cercat, bàsicament, els documents *in extenso*, perquè només en ells podíem estudiar l'estructura interna del contracte. Per aquesta raó, hem deixat de banda els manuals notariais per centrar-nos en els llibres, especialment en els llibres de vendes, si bé hem consultat un parell de manuals per obtenir-ne elements de referència.

Un element que hem trobat a faltar ha estat el pacte de millora. Per bé que l'hem trobat profusament a la bibliografia i l'hem vist en documentació catalana (no barcelonina) posterior, no hem pogut detectar-lo a la nostra documentació, la qual cosa ens fa concloure que aquesta absència de la clàusula de millora és una especificitat de la documentació barcelonina d'aquest període.

Sí que hem trobat, en canvi, una miriada de documents col·laterals al contracte de venda: èpoques de la venda d'una renda o del seu pagament anual; nomenaments de procuradors per vendre o comprar rendes, per fer el jurament davant el veguer, per anar a cobrar les anualitats impagades; lluïsmes o les seves èpoques, transportacions o encarregaments (traspàs de la renda), traspàs de la propietat quasi corporal dels béns obligats especialment, etc.

OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ

El crèdit a llarg termini a la Barcelona de la segona meitat del segle XIV fou un element clau per enfrontar l'escassetat de recursos financers i construir les bases del règim municipal i de l'Estat.

El nostre intent ha estat provar d'establir l'estructura i la funció jurídiques de cada una de les tipologies censals i comprovar amb les dades documentals les funcions econòmiques per a les quals foren utilitzades, deixant de banda els prejudicis que han enfosquit la visió de molts estudiosos des del segle XV fins als nostres dies.

L'estudi del crèdit a llarg termini a Barcelona ens ha donat l'ocasió d'apropar-nos a una època plena de contrastos, convulsa i atribolada, però gresol d'institucions polítiques i econòmiques noves. Tot un seguit de desastres i calamitats naturals, com ara la pesta o els terratrèmols, i llargues guerres de desgast, com ara les de Castella i Gènova, enfosqueixen el panorama català d'aquests anys. D'altra banda, la societat s'esforça per trobar solucions als problemes que se li plantejaven. A Catalunya, se seguí la tònica de les altres potències europees i es reforçà l'administració reial en un procés que conduiria a la construcció de l'estat modern. El nou sistema era més eficient, però també resultava més car, raó per la qual els monarques de tot Europa cercaren recursos que els actors socials estigueren d'acord a pagar tenint en compte un nou concepte: el d'utilitat pública. Els monarques provaren d'automatitzar l'assentiment aconseguit amb la definició de noves formes d'impost, si bé, en el cas català, els monarques fracassaren en el seu intent d'aconseguir un impost universal, restaren molt lligats als acords amb les oligarquies plasmats en corts i parlaments, i conformaren un equilibri de poders que s'ha anomenat *pactisme*. El sistema tenia els seus avantatges, com era protegir els súbdits d'actuacions excessivament visionàries per part del monarca, però era poc dúctil en les emergències, com va demostrar a bastament la guerra amb Castella. Així, la garreperia de les corts abocà els reis cap a l'altre recurs disponible: el crèdit.

Autors com ara Manuel Sánchez ens han mostrat la importància decisiva que, en la formació de l'estat modern, tant del central com del municipal, tingué el deute públic. Aquest també és un fenomen general que trobem arreu d'Europa, si bé a cada lloc adopta variants regionals. El deute trobà a les nostres contrades un mecanisme contractual adient en els censals morts i els violaris per a la seva consolidació, tal com ho posà de manifest Yvan Roustit.

Manuel Sánchez considera que l'època de major pressió sobre les universitats es troba entre 1353 i 1356, dates per a les quals les nostres dades són escasses i ens obliguen a parlar amb cautela. Observem, amb tot, una activitat creditícia baixa dels contractes *nous*, amb predomini del violari sobre el censal mort, mentre el censal, dintre de la seva tònica normal, té un període de creixement. Això ens podria indicar que les universitats troben encara recursos propis sense recórrer a les noves formes de crèdit, com sí que ho faran en els períodes següents.

En canvi, l'impacte que l'aparició de la Generalitat deixa sentir en les nostres dades és perfectament rastrejable. Entre el període 1362-1368 i el període següent 1369-1375 es dona el creixement més espectacular registrat del nombre de contractes i es produeix l'enlairament definitiu de censals morts i violaris que no tornaran a veure's superats pel nombre de censals. Es tracta, doncs, d'un canvi qualitatiu, a més de quantitatiu, en l'estructura creditícia, que coincideix amb l'aparició de la Generalitat. La nova institució és contemporània del creixement definitiu dels instruments de crèdit a llarg termini, i hem de tenir present que, sense ells, la funció de la Diputació del General hauria estat molt difícil i que aquesta aparició potencià i accelerà aquests mateixos canvis, de manera semblant a la que descriuen Gilles Postel-Vinay i Jean Laurent Rosenthal per als estats borgonyons al segle xvii.

El desenvolupament comercial que la societat medieval anava construint des del segle xii exigia l'existència de fórmules de crèdit que sostinguessin els negocis comercials. Les fires foren el lloc idoni per experimentar amb aquests nous models que acabaran donant forma a la lletra de canvi. Ara bé, els canvis marítim i terrestre varen ser considerats suspectes d'usura a partir de la coneguda decretal *Naviganti*, de Gregori IX, cosa que marginalitzava en el cos social ideal uns comportaments necessaris per fer funcionar el cos social real. És en aquesta tensió ideològica on la necessitat d'un crèdit a llarg termini sense màcula moral fa aparèixer els censals morts i els violaris. Evidentment, malgrat que la forma fos moralment correcta, la seva funció era la mateixa que la del préstec i, per això, mai no van estar del tot lliures de sospita. Com que la funció era necessària socialment, s'arribà a un subterfugi ideològic per superar un problema merament ideològic. Això no vol dir que fossin préstecs amagats, ans al contrari, tingueren èxit perquè no ho eren. La fiscalitat municipal i estatal no s'haurien pogut recolzar sobre un contracte falsat.

La irrupció dels censals morts i els violaris en el camp creditici representà una baixa efectiva del tipus d'interès, al temps que deslliurava els creditors cristians de

les penes morals que pesaven sobre els usurers, just en el moment en què el creixement econòmic feia més necessària una ampliació paral·lela dels recursos fiduciaris si no es volia ofegar aquest creixement. Malgrat l'oposició d'alguns juristes, com ara Ramon Saera i d'altres després d'ell, totes les polèmiques foren sempre favorables a la licitud d'aquests contractes, fins que, al final, el mateix pontífex Martí V la va reconèixer en la butlla *Regimini* (1425), confirmada el 1455 pel papa Calixte III. Si bé la butlla *Sollicitudo pastoralis* de Nicolàs V (1452), feta a petició d'Alfons V d'Aragó per introduir aquests contractes al regne de les Dues Sicílies i que legitimava el caràcter personal de les rendes, no fou inclosa al *Corpus Iuris Canonici*, deixant amb això les portes obertes perquè es reobris la polèmica.

Un altre problema que ens ha preocupat força ha estat identificar el moment en què apareixen els primers censals morts. Olivier Martin descrivia l'evolució, a principi del segle XIV, d'un contracte paral·lel al de censal mort a la regió de París, on es desenvolupà a partir de les institucions dels *pays coutumiers*, és a dir, a la zona d'influència del dret germànic, i que conduí a la definició d'un instrument molt semblant al censal mort, anomenat a França *rente perpétuelle*. De la bibliografia consultada es dedueix que les *rentes perpétuelles*, a més de complir la mateixa funció econòmica que els censals morts, tenen, també, una forma jurídica essencialment idèntica.

Per aquesta raó acudírem a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per tal de cercar referències a censals morts durant la primera meitat del segle XIV. Aquesta documentació ens porta a pensar que no va ser a Barcelona on aparegué per primer cop a Catalunya la figura del censal mort, i que la recerca en arxius de fora de la Ciutat Comtal tal vegada aportaria documents anteriors a 1338. No creiem, però, que poguessin ser massa anteriors. El fet que el rei cregués oportú explicar a l'aljama dels jueus de Barcelona quines garanties havien de donar en l'obligació de l'aljama en un censal mort el 1339, les mateixes garanties que si fos un violari, sembla que indica que el contracte encara era quelcom nou i poc usual. Aquesta impressió ve reforçada per l'esmentada polèmica doctrinal, en la qual, malgrat que es discuteix àmpliament sobre la licitud dels violaris, no s'esmenten els censals morts. Aquest raonament permetria pensar en la introducció, des de l'entorn reial, d'un contracte forà.

Ara bé, tot i que la introducció des de l'àmbit reial dels censals morts és una possibilitat que s'ha de tenir en compte, hi ha uns precedents que permetrien concebre el censal mort com el fruit d'una evolució interna del contracte preexistent de censal, juntament amb el de violari, com una evolució natural a partir del contracte de precària. Aquesta teoria, defensada per autors com ara Raimon Noguera i Mario Julio Brito Almeida Costa, postula una evolució des de l'emfiteusi romana que donaria pas, en època baiximperial, a diferents tipus de *precaria* i, des d'un d'aquests, la *precaria oblata*, fins a l'emfiteusi medieval i els altres contractes de cens, com ara el censal, el violari i, finalment, a partir d'aquest últim, el censal mort. La referència a la compra de censals sense lluïsmes ni fadiga en un document de 1335 atorgat per Al-

fons IV sembla que reforça aquesta idea, però el document no és definitiu sobre aquesta qüestió.

De tota manera, tant si és trasplantament d'un instrument de dret *coûtumier* del nord de França, d'origen germànic, com si va evolucionar lentament a partir de la *precaria* romana, el cert és que el censal mort arrelà profundament a la nostra terra i que sense ell no podríem explicar l'evolució d'institucions cabdals per al nostre país com són els municipis o la Generalitat.

Per comprendre la funció de les clàusules que trobem als contractes, cal tenir present quines són les fonts del dret català en aquest moment. El dret romà vulgar, després de moltes vicissituds durant el baix imperi i l'alta edat mitjana, havia donat a Hispània la compilació del *Forum iudicum* o *Lex Visigothorum*, en vigor fins a la invasió musulmana i, dins el regne franc, va servir com a codi personal d'aquells hispanovisigots fugits dels musulmans i instal·lats a la Marca Hispànica. Durant la dominació franca, el dret català rep l'empremta del dret franc, tot i que aquest no tingué vigència al Principat. Arribats al regnat de Ramon Berenguer I, després de sofrir la revolució feudal, l'estat catòtic del dret mogué el comte a fer una reordenació jurídica. Són el nucli dels *Usatges de Barcelona*, que romandran definitivament establerts en la compilació ordenada per Alfons II. D'altra banda, els costums de cada lloc tenien una gran importància legal, i sovint es consideraven superiors al dret romà i als *Usatges de Barcelona*. Una altra font capital de dret són les *Constitucions de Catalunya*, que són el més semblant als nostres codis jurídics actuals quant a força jurídica. Es tracta de la plasmació escrita dels acords que el rei i les Corts prengueren en les seves reunions, reunions que tenen per origen els tractats acordats en les assemblees de Pau i Treva, moment que assenyala l'enfortiment del poder públic i l'acotament de la violència feudal. Aquesta legislació de Corts va anar engrossint-se amb l'actuació legislativa de cada rei, sense formar, però, un codi de dret coherent. Finalment, de l'escola de Bolonya, ens arribà la difusió del *Corpus* durant la segona meitat del segle XII, com ens expliquen els doctors Arcadi Garcia i Tomàs de Montagut, la qual cosa marcà la forma concreta que pren la recepció del dret romà a Catalunya. Aquesta recepció causà a Catalunya, i arreu d'Europa, una sèrie de friccions que conduïren a la renúncia sistemàtica dels beneficis que aportava aquest dret, tal com es reflecteix perfectament en les clàusules dels contractes que hem consultat.

El mercat de rendes era concomitant al de béns immobles amb el qual es barrejava. En primer lloc, perquè els censals eren considerats com a béns immobles i, en segon lloc, perquè, molt sovint, estaven garantits per béns seents o per drets derivats d'aquests.

Ara bé, l'eficiència d'un mercat ve donada per la seguretat de les parts, és a dir, la formalització de les regles d'intercanvi, i per la reducció dels costos de transacció i, per això, és fonamental l'existència d'un grup especialitzat d'intermediaris capaços

de recollir informació de possibles compradors i venedors o el coneixement directe entre els actors, cosa que implica unes dimensions reduïdes del mercat. Aquesta dimensió reduïda sembla que fou la predominant en el mercat creditici de llarg termini barceloní.

Per copsar la teranyina social que s'amaga darrere la documentació, calia agrupar les dades en un grup reduït de categories. La classificació que hem establert té un defecte i és que els compartiments no són estancs, sinó que alguns es projecten sobre d'altres, com el dels oficials reials i municipals, els administradors laics d'hospitals i obres pies, les vídues, els tutelats o els jueus que pertanyen, alhora, a diferents grups socials. Ara bé, hem considerat que la motivació dels individus es veu molt més marcada per la seva pertinença a aquests grups que no pas per altres influències i, per això, les hem adoptat, tot i que som conscients de les limitacions que ens imposa el model.

Un altre criteri que havíem d'establir era la procedència geogràfica dels actors. La quasi totalitat de les referències pertanyen a la zona del Principat i, per tant, és aquesta àrea la que calia subdividir. Després de rumiar-ho molt, escollírem la divisió comarcal aprovada per la Generalitat el 1936. És cert que l'aplicació d'aquesta divisió és anacrònica, però la seva funció no es veu gaire alterada per aquest anacronisme, segons es desprèn dels plantejaments científics de la ponència que elaborà la divisió comarcal republicana, i, d'altra banda, l'accessibilitat a les dades és molt alta mercès a comptar amb obres de referència que la recullen, com ara la primera edició de la *Gran enciclopèdia catalana*, i no només les comarques catalanes *strictu sensu*, sinó també les comarques de València, de la Catalunya Nord, actualment francesa, i de la Franja de Ponent, actualment aragonesa. Per tant, entre diverses aproximacions, totes elles problemàtiques, s'ha escollit la que oferia avantatges pràctics majors.

Al seu torn, les relacions de parentiu enquadren l'individu (l'actor documental) no sols en el si de la seva família, sinó també en el si de la seva comunitat, i estableixen uns vincles suprafamiliars (vassallatge, confraria, veïnatge) que consideren la seva pertinença a grups socials o estamentals concrets, però que els depassen, i generen unes solidaritats que aquests, per si mateixos, serien incapaços d'explicar. Per a aquest estudi, hem establert una sèrie de vincles de parentiu, sanguini o artificial, amb la finalitat de copsar el pes d'aquests vincles en l'adopció de decisions amb conseqüències econòmiques: a qui es ven i a qui no, de qui se surt fiador, per a qui algú faria d'ostatge, a qui demanaran els actors que els faci de procuradors, etc.

Ens hem vist obligats a restringir les tipologies documentals utilitzades per centrar-nos en l'estudi del funcionament del mercat. En aquesta part del treball, potser la més intensa, ens hem limitat a tenir en compte les tipologies que impliquen la venda plena d'una renda, això és, vendes de censals morts, vendes de violaris i traspessos de censal.

En aquest estudi del mercat, hem emprat amb profusió certa eina estadística, el quocient de concentració, que ens ha ajudat a establir un model ideal i a veure que les dades reals se n'aparten i construeixen un model escalat a l'entorn d'una característica teòrica, com ens explica Maria Manuela Rocha. Aquesta eina prova de mesurar la distància entre el valor mitjà predictable per a la variable com si no hi haguessin diferències de comportament entre les categories i les dades obtingudes. Si realment no existissin diferències entre elles, el valor mitjà de cada categoria seria exactament igual al valor mitjà del total, i la relació entre tots dos hauria de ser igual a 1. Així doncs, és la desviació del model la que ens aproxima a la realitat que volem observar.

La utilització d'aquesta tècnica ens ha permès copsar que Barcelona era un mercat prestatari, és a dir, que els creditors barcelonins eren capaços de cobrir les necessitats pròpies i d'atreure demandants de crèdit forans i que comptava amb un grup de creditors especialitzats, tot i que no es dediquessin a aquesta tasca professionalment, i que es tractava del grup dels eclesiàstics.

També ha estat gratificant l'esforç que hem fet de destriar la burgesia comerciant de la no comerciant quan se'ns va mostrar la primera amb tendència venedora i la segona amb tendència compradora, la qual cosa demostra que és correcta l'apreciació que feia Francesc d'Eiximenis en el seu tractat sobre la usura, on afirmava que els mercaders no apreciaven aquest contracte com a compradors. La seva aparició com a venedors il·lustra, en canvi, que sí que els interessà per aconseguir-ne crèdit.

La distribució geogràfica de venedors i compradors indica que provenen, de manera aclaparadora, de la mateixa ciutat de Barcelona. L'enrarament dels actors no segueix una pauta d'estricta llunyania geogràfica. Hi ha àrees on es trenca aquesta tendència natural, la qual cosa ens fa concloure que les raons sociopolítiques tingueren més força que les geogràfiques a l'hora de moure els actors a desplaçar-se per demanar i oferir crèdit.

En més de la quarta part de les vegades, el venedor ven la renda juntament amb altri de la seva família, amb preferència pel cònjuge (22,8 % de les referències), mentre que és anecdòtic trobar familiars que donin suport a les accions del comprador. La compra de rendes, doncs, era una acció personal, una simple inversió que no afectava la família; en canvi, la venda de rendes suscitava un trasbals familiar que mobilitzava els mecanismes de solidaritat interna del grup.

No podem passar per alt una relació de parentiu artificial que resulta significativa entre els procuradors: la de marmessor. Els marmessors testamentaris sovint venen censals i violaris. Quan ho fan per iniciativa pròpia, en el seu paper d'administradors dels béns del difunt, els hem considerat com a venedors, però quan compleixen una voluntat testamentària concreta els hem considerat com a procuradors i al difunt com a actor principal. En aquest cas es troben el 12,4 % de les vendes amb procurador i el 25 % de les compres.

La solidaritat d'ofici se'ns mostra amb el suport que reben els venedors de persones del seu mateix ofici que surten fiadors seus en el 31 % dels documents on apareix la figura del fiador. És un percentatge superior al de familiars del venedor que fan aquesta funció (27,5 %) i implica que les relacions derivades de la pertinença a un mateix ofici podien influir més que la pertinença a una mateixa família a l'hora de donar suport a l'actuació econòmica d'algú.

Les solidaritats de parentiu reflectides en la nostra documentació ens porten a concloure que ens trobem davant un tipus de família amb tendència a tancar-se sobre el pol nuclear, tot i que conserva uns lligams amb la família extensa, bastant febles, però, pel que fa als contractes crediticis. Ben entès que aquesta situació només és extensible als nuclis fortament urbanitzats, com ara Barcelona; pensem que al camp, que no és objecte del nostre estudi, és tota una altra història, com es desprèn dels treballs de Mercè Aventin i d'altres.

Per tal d'esbrinar l'evolució funcional de les clàusules, les hem agrupat en setanta-set grups clausulars, corresponents a camps de la nostra fitxa de treball. D'aquests, seixanta-dos apareixen entre 1349 (data d'inici de la mostra) i 1352. Uns altres nou apareixen entre 1354 i 1370, just en el període en què estan oberts tots els grans conflictes del regnat. Finalment, apareix un grup novell de cinc clàusules a partir de 1382, després de la fallida generalitzada de les banques barceloneses i perpinyaneses. L'aparició, o no, de cada clàusula en un document depèn d'una sèrie de factors que fan que cap d'aquests grups clausulars aparegui en tots els cinc-cents vuitanta-set documents que configuren la mostra de vendes de rendes, si bé quinze grups clausulars apareixen en més de quatre-cents documents de la mostra. Són el nucli dur, les clàusules que, de veritat, conformen el document creditici i que ens permeten detectar-lo només tenir-lo davant dels ulls. Totes elles (llevades l'obligació de fer el pagament a casa del comprador i la renúncia a l'espai de deu dies per redimir la penyora) són clàusules genèriques d'una venda. Per tant, podem afirmar que aquests documents no sols tenen l'aspecte i l'estructura jurídica d'una venda, sinó que es comporten com una venda, i les característiques creditícies que els donen especificat es veuen relegades a un segon terme.

L'espai de deu dies per redimir la penyora, però, apareix massa sovint com per no tenir-lo en compte, en especial perquè és un dels punts que assenyalava Ramon Saera per considerar usurari el contracte. Apareix molt més que l'especial obligació d'un bé (hipoteca) i, per tant, la penyora fa referència més aviat al conjunt dels béns del venedor, cosa que ja remarcava Ramon Saera amb gran escàndol per part seva. Aquesta clàusula prova de protegir el comprador de l'acció dolosa del venedor i protegir la *restitutio in integrum* si arribés el cas. El resultat, però, va ser desprotegir el venedor que, per un petit retard en el pagament de la pensió, podia veure's abocat a un seguit de penes absolutament ruïnoses. Això ens permet copsar que la percepció dels contemporanis s'adiu amb les nostres dades i que la penyora sobre el conjunt dels béns del venedor era quelcom d'habi-

tual, cosa que allunya els nostres contractes d'una senzilla compravenda, en la seva funció.

De tota manera, en qualsevol tipus de contracte podem distingir tres tipus de clàusules: *a)* definitòries o essencials, que són aquelles sense les quals el contracte no tindria sentit i no podria existir; *b)* garanties *ex ante*, que defineixen una sèrie de condicions que s'han produït abans del contracte i l'afecten d'una manera o altra, i *c)* garanties *ex post*, que són el grup més nombrós de clàusules en les nostres dades, la funció de les quals és preservar els drets de propietats establerts en l'acord de futurs incompliments per les parts i, d'aquesta manera, reduir els costos de transacció. El seu nombre es deu a la rellevància especial que prenen aquestes garanties en qualsevol instrument de crèdit, amb les quals s'intenta conjurar el problema de la selecció adversa, és a dir, que el deutor defraudi el seu creditor acceptant qualsevol interès, per alt que sigui, i que no tingui la intenció ni de pagar l'interès ni de tornar el capital.

A partir de les nostres dades, podem afirmar la proximitat funcional de les clàusules entre els censals morts i els violaris, així com la diferència evident que separa aquests contractes del contracte de censal que, malgrat les afinitats terminològiques amb el censal mort, pertany a tot un altre univers clausular: té un grup molt més reduït de clàusules habituals (cinc enfront de les disset del violari i les setze del censal mort), on predominen les essencials o definitòries (quatre) sobre les garanties *ex post* (una); està molt més vinculat al bé que grava, fins al punt que sovint aquesta clàusula passa per davant del preu del contracte (perquè presenta més donacions que els altres tipus estudiats), i, a més, en ells el paper del senyor eminent és crucial, mentre que en els altres dos tipus és negligible. Ens trobem davant del que els contemporanis anomenaren *rendes antigues*, enfront de censals morts i violaris, que anomenaven *rendes noves*. La comparació de les clàusules ens porta a afirmar que, en efecte, hi ha una diferència formal que no pot respondre sinó a una diferència de funció. Els censals pertanyen més al mercat immobiliari, mentre que censals morts i violaris entren de ple en el mercat més específicament creditici.

L'anàlisi de les clàusules penals revela que són fruit d'un procés de negociació entre les parts. Al llarg del període, cada vegada s'inclouen més clàusules *ex post* (penals). La teoria econòmica estàndard dels contractes financers assenyala que aquesta actitud resulta inútil a causa del problema de la selecció adversa. Resulta evident que els prestadors, com que no gaudien d'experiència financera suficient, experimentaren amb diverses clàusules per reduir el risc d'impagats. De fet, el risc d'impagats es va reduir gràcies a la major eficiència de les corts penals del rei, que miraven d'obligar els deutors a cancel·lar els deutes a través de l'instrument legal de la pena de terç, que permetia l'acció de la justícia reial sobre el deute, capgirant el tarannà del contracte, originàriament de caràcter personal, i en feien un contracte privat subjecte a fiscalització pública.

La generalització de les clàusules penals amb valoració dinerària, al mateix temps que disminueix el seu valor econòmic global, és un indicatiu palpable que els compradors consideraven els seus drets suficientment protegits per les autoritats, alhora que constataren la inutilitat de provar de protegir-se de la selecció adversa amb penes excessives. Aquesta major seguretat jurídica dels creditors obrí la possibilitat, constatada, d'una baixada dels interessos dels crèdits, això és, del for dels censals.

El que no hem trobat són aquells creditors àvids d'executar les hipoteques dels seus deutors per arrabassar-los les seves propietats que tan bé ens ha descrit la bibliografia modernista. Aquest model de comportament no és extensible a la Barcelona de la segona meitat del segle XIV, on l'interès dels creditors se centra a cobrar la seva renda i no a executar una hipoteca que demanaven cada vegada menys.

L'observació dels moviments intraanuals en les nostres dades ha mostrat una distribució estacional del nombre de documents, però no així de les quantitats prestades. Això ens fa pensar que, si bé el moviment estacional causat per l'any agrícola fa augmentar el nombre de crèdits contractats, el seu valor ve determinat per criteris diferents als del moviment cíclic estacional. La distribució mensual del nombre de contractes de la nostra mostra revela tres mesos més destacats: el març, el juliol i, especialment, l'octubre, que no tenen repercussió sobre les variacions del for (interès) dels contractes, excepte, potser, en el cas dels censals; no així en el cas dels censals morts ni en el dels violaris, la qual cosa reforça la diferenciació funcional d'aquest tipus de contractes respecte dels altres dos.

L'anàlisi de l'evolució cronològica del for dels contractes, comparada amb l'índex agregat de les clàusules penals, ens permet apreciar que una sèrie segueix l'altra fins al septenni 1362-1368, en què el for comença a baixar i les penes es fan més feixugues. Al final del període, el for comença una tímida recuperació que no afeblirà l'enduriment de les penes. El resultat és que els crèdits costaven, al final del període, més de mig punt percentual més (0,67 %) que després de la pesta negra, tot i que els creditors hagueren de pagar més per les rendes que compraven després del septenni 1362-1368. Tot i que no va tornar als índexs just posteriors a la pesta negra, la reacció del mercat permetrà un augment de la contractació a partir del període següent, septenni 1369-1375. Per explicar aquestes dades hauríem de considerar elàstica l'oferta de crèdit, la qual cosa ens mostraria un tipus de mercat força eficient.

El tipus d'interès que paga un individu al seu prestador és la suma del seu risc i del tipus d'interès del mercat. En els mercats competitius, quan puja la demanda baixen els tipus d'interès, és l'oferta elàstica a què ens hem referit, si bé quan hi ha persones amb més risc, desconegudes per als prestadors, augmenten les garanties demanades. És l'arribada al mercat barceloní de les universitats de les viles distants de Barcelona, i d'altres venedors de fora de l'entramat tradicional de relacions creditícies del mercat barceloní, el que va fer créixer el mercat i permeté abaixar els tipus

d'interès. Ara bé, com que hi havia més agents desconeguts, augmentaren el nombre de garanties *ex post*.

Al llarg del nostre estudi, hem comparat el mercat creditici barceloní d'aquesta època amb altres exemples d'altres llocs i èpoques, però amb trets comuns amb el nostre. Ens han estat molt útils les obres de Mark Potter i Jean-Laurent Rosenthal sobre els bons dels estats borgonyons dels segles XVII i XVIII, de funció molt similar a l'emprada per la Generalitat, coetània d'aquells estats, amb els censals morts i violaris i, per la mateixa raó, amb la funció atorgada per les institucions públiques als censals morts i violaris de la nostra època. Aquests autors estableixen una evolució des del que defineixen com a mercat antic, caracteritzat per la preponderància de mecanismes d'informació persona a persona, on els tresorers dels estats anaven personalment a pagar els interessos i procurar la renovació dels bons, fins arribar a un mercat impersonal, quan alguns notaris parisencs canalitzaven estalvis de tot França cap a la Borgonya a través d'intermediaris especialitzats que garantien l'anonimat total dels compradors. A les nostres dades hem detectat la mateixa tendència, però en un grau molt més modest, sense arribar a desenvolupar especialistes com els descrits en aquesta obra. L'altre cas comparable és la reacció dels mercats de deute públic a Anglaterra durant l'època dels Stuart i després de la Revolució Gloriosa, cas estudiat per Douglas C. North i Barry R. Weingast. Aquests autors constaten que, després de la tensió econòmica i política a què els reis Stuart sotmeteren el crèdit a Anglaterra, sense poder passar d'un cert sostre creditici, després de la Revolució Gloriosa, els governs posteriors, tot i haver de justificar cada partida davant el Parlament i haver de garantir-ne el retorn, obtingueren una capacitat d'endeutament molt superior a la que mai no haguessin somiat els Stuart. En opinió dels nostres autors, va ser precisament per aquesta raó que tingueren èxit, perquè els creditors se sentiren segurs que els seus drets econòmics serien respectats (protegits pels seus drets polítics al Parlament) i el destronament de dos reis féu creïble que, en endavant, els reis anglesos respectarien les regles del joc, la qual cosa reforçà el sistema creditici arreu, en reforçar el paper independent dels tribunals de justícia. A la Catalunya del pactisme la situació era relativament similar: el braç reial estava disposat a augmentar els recursos del monarca si se li permetia reforçar la seva posició política (privilegis municipals) i econòmica (nous impostos comercials i industrials). El rei, però, no va renunciar a contreure deutes a l'estil dels Stuart (i de moltes altres monarquies medievals i modernes). Quan el model pactista s'esgotà i la desconfiança s'obrí pas, també a Catalunya, més de cinquanta anys després de la fi del nostre període, sorgí una tempestuosa època de conflictes: la Guerra Civil catalana (1461-1472) que, a diferència del conflicte anglès, acabà amb el triomf de la monarquia i la renovació del vell model que encara tindria vigència durant tota l'edat moderna. Dins el nostre període, però, els drets dels actors documentals (en especial els dels creditors) es veieren reforçats per la imparable evolució del dret sota l'influx de les *res* romanes que, amb el suport explícit dels monarques, els juristes importaven i s'escarrassaven per harmonitzar

amb les legislacions anteriors de caràcter feudal. L'enfortiment del rei (i de l'Estat que, en aquest moment, eren la mateixa cosa) propicià una refermança dels drets de propietat i una major seguretat contractual, que es reflecteix perfectament en les nostres dades amb el desenvolupament de les clàusules apropiades a aquest efecte.

Així, podem afirmar que el mercat de crèdit a llarg termini de Barcelona, en aquest període, era un mercat competitiu i força eficient, encara que no era un mercat perfecte en termes liberals. Era un mercat regulat, com es pot veure quan s'observa la corba de la demanda, que presenta una gradació sobtada que trenca el perfil previst, en especial per als violaris i no tant per als censals morts. Els censals, en canvi, no mostren símptomes de regulació, fet que demostra un cop més la seva independència dels altres contractes. La corba dels censals, però, ens mostra un primer tram, el corresponent a la demanda elàstica, molt més curt que el segon tram, corresponent a la demanda inelàstica, la qual cosa ens indica que la majoria dels demandants acudeixen al mercat per necessitat i no lliurement. Aquests són els límits del mercat i el seu taló d'Aquil·les, que no permetrà a aquests contractes fer front a la difusió dels nous models contractuals que s'imposaran en època moderna i contemporània, com són els crèdits hipotecaris, les emissions de deute públic o les lletres de canvi i els altres contractes crediticis amb interès manifest.

Mentre no arribaven les fórmules actuals, la demanda creditícia només tenia una manera, al nostre entendre, de ser satisfeta, i és integrant les característiques de cada contracte en un mercat més ampli que no el de cada contracte per separat. Quan algú prenia la decisió de manllevar diners, no es limitava a considerar les tres possibilitats aquí previstes. Segons la urgència i la quantitat requerida, cercava al mercat el tipus de crèdit més profitós en aquell moment i menys onerosos en el futur. Tenia en compte les possibilitats creditícies al seu abast globalment, dins un mercat integrat (de manera més o menys perfecta). Aquesta reflexió ens porta a afirmar que seria convenient abordar un estudi global del crèdit, des de les comandes dipòsit a les vendes a carta de gràcia, passant per les lletres de canvi, pels *mutua* i, naturalment, pels contractes que aquí ja presentem.

Corregint les dades brutes amb interpolacions lineals per cobrir les llacunes, hem calculat, amb major fiabilitat, el moviment de llarga durada (o tendència), la qual cosa ens permetrà, al seu torn, calcular els cicles que aquest amagava. La tendència dels contractes resulta ser descendent, és a dir, indica un abaratiment global dels crèdits estudiats, malgrat que la tendència de cada contracte individual és ascendent i, per tant, el comportament de cap contracte per si mateix no és capaç d'explicar el comportament del conjunt i ens porta a la hipòtesi que és la proporció de cada un d'ells al llarg del temps allò que podria explicar el fenomen. És a dir, la integració dels contractes dins d'un sistema de crèdit general que els engloba.

La recerca dels cicles crediticis i la seva relació amb els cicles econòmics generals ens ha portat a comparar les nostres dades amb les d'altres autors, en particular

amb les de Fernando Zulaica Palacios per a l'Aragó. Els càlculs i supòsits dels quals parteix són molt diferents dels nostres. Ell tracta l'evolució dels preus a l'Aragó, no pas la del crèdit a Barcelona. És per això que resulta sorprenent la proximitat de les seves conclusions amb les nostres. Les nostres dades són insuficients per asseverar o negar que el 1350 acabi un cicle, com ell afirma. En el període intermedi estableix tres cicles, de setze, deu i deu anys, mentre que nosaltres en trobem vuit, d'onze, sis, dos, quatre, un, tres, tres i un any; l'arrancada dels seus cicles coincideix amb la d'algun dels nostres, cosa gens estranya, segons les seves dades, perquè ja qualifica l'evolució d'aquests cicles com a *irregular*. Quan analitzem l'amplitud i la intensitat dels cicles, en relació amb la freqüència documental, trobem que l'augment de la freqüència documental del període 1368-1371 i 1372-1375 comporta un augment parió de l'amplitud del cicle 1369-1375; ara bé, és l'augment de la intensitat per a aquest període el que assenyala que l'augment de documents trobats no es deu a una casualitat de la conservació documental, sinó que respon a una major abundància en origen. Respecte a les rendes, tant l'amplitud com la intensitat, malgrat els seus alts i baixos, es moderen al llarg del període, la qual cosa degué facilitar el casament de les operacions creditícies. Respecte als preus, resulta alarmant la proximitat de totes dues corbes, la qual cosa ens alerta que el sistema de preus està sota una forta pressió que no s'alliberaria fins a l'últim període, és a dir, després de 1381 i de la fallida de les banques barceloneses i perpinyaneses, per tant, després que es desfermés una crisi generalitzada amb epicentre, precisament, en el sistema financer. Finalment, el comportament diferenciat de rendes i preus que constitueixen el for fa que l'amplitud i la intensitat del for guardin menys relació entre elles. Veient aquestes dades es podria pensar que està relacionada amb la freqüència documental i, de fet, quants més documents hi ha, més probable és que tinguin fors diferents. Ara bé, la intensitat no assoleix valors tan alts com succeïa quan s'observava la freqüència documental, i això és perquè el valor mitjà no tendeix a apropar-se al valor màxim. Ho impedia la faixa que els tipus de for, en especial el dels violaris, implicava.

Un altre punt interessant que hem pogut observar de la comparació de les nostres dades amb la d'autors que han estudiat els preus del forment, en especial Caterina Argilés i Aluja i Fernando Zulaica Palacios, ha estat constatar que els moments de blat més car es corresponen a moments d'atonía creditícia, la qual cosa sembla que descarta la utilització dels contractes que estudiem com a instrument dels préstecs de fam. Per desgràcia, la fragmentació de les dades ens obliga a ser prudents a l'hora d'establir aquesta hipòtesi i no ens permet fer afirmacions taxatives.

Si el preu dels censals, és a dir, el seu capital, es consumeix immediatament, no passa el mateix amb les rendes, que van acumulant les noves a les ja existents amb l'única esperança de la redempció (o de l'extinció, en el cas del violari). De lluïsmes se'n troben alguns, però difícilment podem casar els lluïsmes amb les vendes, la qual cosa ens dificulta molt arribar a conèixer la duració dels contractes. Dels lluïsmes de la mostra en deduïm que podien arribar a tenir una història llarga i acabaven lluint-se

després de passar per diverses mans. La seva duració mitjana és de setze anys per als violaris i de tretze per als censals morts (no tenim prou dades per parlar dels censals). Si bé és força discutible que el 1389 s'arribés a haver de pagar més d'un milió dos-cents mil diners de Barcelona en amortització del deute, com indicaria l'agregació de les nostres dades, creiem assenyat pensar que el pes relatiu dels diversos gèneres de contracte sí que pot ser representatiu. Tenint en compte aquesta suposició, ens atrevim a afirmar que els censals no produeixen una acumulació significativa de les rendes i, en això, demostren la seva ascendència feudal i tradicional. Si només comptéssim amb censals i violaris, l'acumulació de rendes que calia pagar potser podria ser reconduïda en períodes de bonança. Ara bé, la irrupció dels censals morts fa créixer l'import de rendes que calia pagar a quantitats astronòmiques que, malgrat l'evident intent de redreç observable a partir de 1383, més tard o més d'hora, havia de conduir necessàriament al col·lapse del sistema, cosa que acabaria passant entre el 1381 i el 1401. Ara bé, el pedaç que suposà la taula de canvi és cert que alleujà la situació, però no canvià, ni podia fer-ho, el problema de fons que es palesaria dolorosament durant tot el segle xv i que va portar molts municipis a la ruïna.

En època moderna i contemporània, aquests contractes sembla que mantingueren la seva estructura formal gairebé invariable, i els violaris continuaren amb un for de 7.000 ‰ (14,28 ‰). Ara bé, els contractants els utilitzaren segons les seves necessitats canviants i, sota l'aparent immobilitat que els presten les formes notariales, la seva funció econòmica varià seguint els signes de cada temps.

Al segle xv, mentre les persones privades empraran censals morts i violaris com a instruments de crèdit a curt termini, la pressió del deute acumulat sobre les finances municipals es farà excessiva i exigirà mesures que només les grans ciutats podran prendre, això és, traspasar el deute cap al seu *binterland*, ja fos per compensació de la balança de pagaments, ja fos forçant aquest ajut políticament. Els petits municipis no podran sortir de l'espiral de deutes i faran fallida. En el millor dels casos, s'arribarà a acords amb els creditors; en el pitjor, la universitat es despoblarà i el municipi naixent esdevindrà un despoblat en les obres de referència.

Els censals morts i els violaris, dissenyats per obtenir un benefici del capital no condemnat per l'Església en condicions d'inflació properes a zero, no van encaixar bé la forta inflació del segle xvi, i els contractes que hem vist en el nostre estudi, vitals i innovadors, es transformaren en veritables dinosaures, rígids i pesants, que no pogueren seguir el ritme de fórmules de crèdit més competitives, com ara les lletres de canvi o els crèdits hipotecaris.

Arriben al segle xviii acabats funcionalment. Parlar de censals és llavors parlar de concòrdies amb els creditors i de rendes impagades durant anys. Per a M. Peset i V. Graullera, amb dades valencianes, la política fiscal municipal de Felip V acabà d'arruïnar el crèdit censal. Ángela Atienza López, amb dades aragoneses, retarda l'agonia censal fins a principi del segle xix.

Si l'evolució dels contractes havia estat moderada durant l'època moderna, variant de funció, però no formalment, la incardinació progressiva de la legislació castellana sobre la catalana, palesament a partir del Decret de Nova Planta, ha fet del violari un vitalici de dues vides, i del censal, un *censo consignativo*. Més encara, la voluntat de modernització legislativa integrà la influència francesa en època liberal i el Codi civil de 1851, que és bàsicament una còpia del codi de Napoleó. Com explica Juan Manuel Badenas Carpio respecte dels censals i els violaris, el Codi volgué integrar ambdues tradicions, l'una confusa i l'altra forana, i el resultat va ser un contracte nou que no havia existit mai abans. Per tant, tot i que tinguin el mateix nom, els contractes de censal i violari fets des de mitjan segle XIX fins ara responen a una realitat jurídica radicalment diferent dels contractes que hem estudiat per al segle XIV i als quals hem seguit la pista fins a principi del segle XIX.

La irrupció de les universitats dels pobles de la Corona al mercat creditici barceloní suposà un augment dels costos de transacció en augmentar les fronteres del mercat i fer necessari un major volum d'informació. Algunes estratègies intentaren reduir la incertesa de l'intercanvi i reunir venedors i compradors en el moment en què l'eixamplament del mercat trencava el coneixement directe dels actors entre si. Notaris, procuradors i corredors havien de desenvolupar aquesta funció, si bé l'escassetat de dades que hem trobat denuncia la immaduresa del mecanisme, encara basat, fonamentalment, en el coneixement directe i les solidaritats familiars. Ara bé, tot i que han escapat al nostre setge, no podem negligir el paper dels canvistes com a intermediaris en les transaccions creditícies, fossin aquestes de curt o de llarg termini. Ja Payson Usher es feia ressò d'aquest fet en el seu estudi sobre la banca i afirma el paper d'intermediari que tingueren els canvistes, com ara la banca Descaus-Olivella, que ell estudià. La comparació amb el mercat de rendes borgonyó dels segles XVII i XVIII, que estudien Mark Potter i Jean-Laurent Rosenthal, ens permet constatar que el model d'intermediació dels contractes de venda de rendes es pot definir com a antic, depenent d'economies d'objectiu (*scope*), però no d'escala (*scale*). En canvi, trobem ja desenvolupat el mercat secundari, de traspessos (o transportacions) de rendes, que en les dades d'aquests autors no apareix fins al final del seu període. Aquesta diferència podria deure's a dues causes. D'una banda, que en les rendes borgonyones que estudien s'havia de retornar el capital en quatre o cinc anys, al contrari del que passa amb censals morts i violaris, i de l'altra, que ells es troben amb un sistema bancari molt poc desenvolupat, segons afirmen, mentre que el barceloní, sense anar a l'avantguarda, estava a la par dels seus contemporanis. Retinguem aquesta impressió d'estructures que recorden les modernes en certs aspectes i que se n'allunyen en d'altres, sense coincidir en una evolució lineal cap a les estructures actuals. En un i altre cas, foren assajos que responien als estímuls canviants de cada situació concreta i als de la mateixa evolució interna de les estructures econòmiques.

Malgrat que el cost de la intermediació sigui inferior al de la incertesa del risc, és un factor dels costos de transacció. No és freqüent que la documentació notarial

informi dels costos de procuració, si bé en tenim alguns exemples, dels quals es desprèn que el salari del notari pel seu treball en la confecció dels documents equivalia a un 16,93 % de la renda venuda, de mitjana, i oscil·lava entre el 7 % i el 23,39 %, mentre que el cost de la corredoria era molt inferior i arribava només a un 2,46 % de mitjana, que oscil·lava entre l'1,89 % i el 3,84 % de la renda venuda.

Si ens deturem en els lluïsmes, tot i la migradesa i l'esbiaixada de les nostres dades, podem veure que la duració mitjana dels documents lluïts de la mostra és de setze anys per als violaris i de tretze anys per als censals morts, quan, segons el for mitjà, el temps necessari per amortitzar el contracte és d'uns set anys per als violaris i tretze anys per als censals morts. La prorrata mitjana se situa en el 5,42 % del preu del contracte, si bé és una dada que manca en el 21 % dels lluïsmes, en part perquè la prorrata també es pot trobar deslligada del lluïme i pagar-se en un altre moment, i en part perquè no sempre s'hagué de pagar, depenent dels acords entre compradors i venedors en la negociació del lluïme. També es desprèn de les nostres dades que els violaris, malgrat el seu for superior i, per tant, més onerosos per al censatari, no són lluïts amb preferència als censals morts i que bona part dels costos de negociació del lluïme havien de reflectir-se en la prorrata i, per això, sovint no coincideix la data del lluïme amb l'època de la prorrata.

Les èpoques del pagament de l'anualitat dels contractes són la raó i la finalitat del contracte. Ens indiquen el funcionament regular del contracte: lògicament, no poden aparèixer abans de formalitzar-se la venda ni després d'haver-se pagat la prorrata del lluïme. La irregularitat en la seva aparició indica problemes en la solvència del venedor, que motivava un seguit d'accions privades per aconseguir el pagament, com són els nomenaments de procuradors per cobrar la renda i, si tot això fallava, sempre quedava el recurs als tribunals mitjançant la pena de terç, si estava estipulada en el contracte, com era el més normal. Aquestes èpoques es troben habitualment, però no exclusivament, en els manuals notariais. L'abundància d'aquesta documentació i el seu laconisme reiteratiu obliga a abordar-la amb una metodologia diferent a l'emprada en el nostre estudi i, de fet, aquesta és una de les raons perquè renunciéssim a fer un buidatge sistemàtic dels manuals notariais.

En els traspessos de rendes, dits de vegades *transportacions*, és on trobem els indicis d'un mercat creditici secundari, tot i que bastant escarransit. Tenen un for mitjà superior a les vendes i una mitjana de renda i preus inferior. Ens ha interessat especialment establir la mitjana del temps que els compradors havien retingut la renda, i comparar el for de la renda original amb el de la renda traspassada. Igual que passava amb els lluïsmes, les variacions són molt fortes: van des de fer el traspàs el mateix dia en què es compra la renda fins a mantenir el censal en la família per espai de més de vint-i-sis anys. La mitjana, però, se situa en un traspàs cada 5,65 anys, essent la periodicitat mitjana dels censals morts de 5,55 anys i la dels violaris de 5,87 anys. En definitiva, l'habitual és fer traspàs de la renda entre cinc i sis anys després d'haver-la comprada. Això situa el període de permanència de la

renda en mans de cada beneficiari clarament per sota del període d'amortització. En els traspassos, la voluntat sembla que era fruir uns anys de la renda i, després, recuperar la inversió en el mercat secundari de rendes. Respecte del for, sembla que en els traspassos la norma fou mantenir la mateixa relació entre renda i preu originals, segurament per defugir la pressió social entorn del problema de la usura. Els beneficis, que no cal dubtar que s'obtenien del negoci, molt probablement s'amalgamaven en la prorrata. El control social, però, no podia cobrir tots els contractes i alguns, com hem vist, arribaven a depreciar-se fins a una vuitena part del seu valor original, fet que generava la pujada global del for dels traspassos que hem detectat. Segons les nostres dades, però, la immensa majoria de les rendes no haurien seguit aquest model; ara bé, si tenim en compte l'extraordinària vitalitat que mostrà el mercat de rendes al segle xv, ens podem plantejar si no trobaríem, llavors, desenvolupat coherentment el mercat creditici secundari, que en les nostres dades encara sembla tímid i vacil·lant.

NOVES PERSPECTIVES D'INVESTIGACIÓ

Aquest estudi es queda curt per copsar tota la complexitat del mercat creditici barceloní, com no podia ser d'altra manera, si bé ens permet d'entreveure algunes línies d'investigació que potser fóra bo que algú s'animés a resseguir. En els manuals notariais encara es pot percaçar la utilització de censals morts i violaris com a crèdit a curt termini i el veritable funcionament del mercat secundari de rendes, així com provar d'establir les variacions de l'arreatge privat i comparar-les amb les de les institucions públiques. Les fonts administratives i judicials conserven una riquesa espantosa de dades, capaces d'obrir camí cap a altres temes més d'actualitat, com és la història de les mentalitats, punt, però, en el qual recomanem molta prudència, perquè són temes molt brillants, però de difícil sustentació científica. Un altre tema que pot ser apassionant és cercar les raons de l'escassetat monetària observable en aquella època i, d'aquí, passar a un tema concomitant, com és l'estudi de la integració en l'engranatge econòmic del sistema bancari. Totes aquestes línies s'haurien d'integrar, al seu torn, en un ambiciós objectiu comú: confirmar o rebatre si totes les formes de crèdit, de curt, mitjà o llarg termini, s'integraven en una única estructura creditícia general que respongués coherentment davant de les necessitats dels demandants i dels ofertants de crèdit.

El diner fiduciari creat pels emprèstits, les comandes dipòsit, les lletres de canvi o els censals permet augmentar la riquesa relativa per sobre de la riquesa material. Ara bé, encara que el diner fiduciari pot expandir-se per sobre de la riquesa material que el sosté, ultrapassat un cert límit ja no és capaç de generar un creixement sostenible i el fantasma de la crisi comença a enteranyinar el cel. Per això, quan es veu que es venen censals per pagar amb el seu preu les pensions que es deuen per censals anteriors, es pot assegurar que s'ha ultrapassat aquest límit i s'ha produït el trencament de la prosperitat. Llavors, el diner fiduciari ja només pot servir per endarrerir

una caiguda inevitable i, potser, per fer de coixí i evitar el daltabaix de tot el cos social.

CLOENDA

Aquest estudi no ha destruït cap paradigma de les ciències socials ni ha en-sorrat cap veritat inatacable de la història. Només ha fonamentat amb dades extretes de la documentació quotidiana de l'època allò que els mateixos contemporanis ja havien diagnosticat correctament. Es tendeix a sospitar de l'honestedat dels autors literaris contemporanis als fets que s'estudien. Se'ls atribueix, de vegades, mala fe; d'altres, una ignorància primitiva, com si la seva intel·ligència fos menys aguda que la nostra... I no era així. Quan Bernadí de Puigcercós declarava que no havia trobat qui oferís vint mil sous per una renda de mil sous (for del 5 %), quan Ramon Saera sospitava de l'obligació general dels béns del venedor, o quan Francesc Eiximenis afirmava que els mercaders no estaven gaire interessats a invertir en censals i violaris, no s'enganyaven quan observaven la realitat del seu voltant ni tenien la intenció dolosa d'enganyar els seus lectors: nosaltres.

Ens sentiríem plenament satisfets si les dades aquí exposades servissin de fonament per construir models explicatius més agosarats que els del nostre plantejament i permetessin fer avançar un xic més enllà el nostre coneixement de la història. Els grans carreus són molt espectaculars, però el que manté cohesionada una paret són les petites pedres que formen l'argamassa.